

dictionaries and handbooks do not recognize the first one, but both meanings are broadly used in literature and other texts. The adverb is a petrified instrumental form of *jedan* 'one, some'.

PITANJA I ODGOVORI

ZAŠTO JE U HRVATSKOME PRAVOPISU BIJELONJA I BJELONJA?

Od člana uredništva časopisa Pozivnica dobio sam pitanje zašto su u Hrvatskome pravopisu dani likovi *bijelonja* i *bjelonja* i što *bijelonja* zapravo znači. Odgovorio sam na to pitanje i poslao uredništvu gotovo prije godinu dana, ali je Pozivnica prestala izlaziti, a kako je odgovor napisan, objavljujem ga u Jeziku.

Na postavljeno je pitanje lako odgovoriti. Nastavkom *-onja* tvore se imenice za životinje, u prvom redu za volove, ali može biti i koja druga, a preneseno i za čovjeka. Budući da je značenje za životinju osnovno, a za čovjeka većinom preneseno, zato je značenje za životinje stilski neutralno, a za čovjeka stilski obilježeno, i to manje ili više podrugljivo, pogrdno, već prema kontekstu.

Bijelonja znači životinju bijele dlake, vol, jarac i slično, a čovjeka bijele kose

ili puti. Ta je riječ zabilježena u Stulićevu i Belinu rječniku. U Stulićevu piše: *bjelonja* – *vo bjelast*. Ovdje valja napomenuti da se njegovo *bjelonja* može pročitati *bijelonja* i *bjelonja*.

Potvrdu za čovjeka imamo u romanu Ante Kovačića *U registraturi*: "Kada su nam onoga adrapovca školnika, golišava prtena *bjelonju*, švraku u kaputu, naslali ovamo i objesili o vrat, reko sam ja: Potjerajmo ga vilama i motikama."

Benešić u svom rječniku hrvatskoga književnoga jezika daje taj primjer pod *bijelonja* i dodaje u zagradama napomenu "(mjesto *bijelonju*)" jer nije znao da može biti i *bijelonju*. Naime te imenice imaju dugouzlazni naglasak, ali mogu imati i kratkosilazni pa zato može biti i *bijelonja* i *bjelonja*. Tako je u Hrvatskome pravopisu i *cvijetonja* i *cvjetonja*, a zanimljivo je da i Anić-Silić, koji imaju samo *bijelonja*, imaju *cvijetonja* i *cvjetonja*.

Stjepan Babić

OSVRTI

O LICU OSOBE, POSLJEDNJI PUT

O*sobi* i *licu* piše se i spori u nas već godinama, a i meni je ovo treći puta u tri godine kako na Jezikovim stranicama pišem o toj temi. Budući da su između mojih radova jednogodišnji razmaci, na ovom ću mjestu

ukratko ponoviti dosadašnje svoje stavove, što doslovnim navođenjem nekih zaključaka, a što njihovim sažimanjem. Ponašam već rečeno samo zbog toga što ne očekujem da čitateljstvo pune tri godine ima na umu *osobu* i *lice*, a ne očekujem ni da će čitatelji posegnuti za radovima koji prethode ovom – polemika predugo traje

da bi se mogla pratiti bez podsjećanja.

Prvi sam puta pisala o kategoriji osobe (Ham, 1999.) jer sam smatrala potrebnim prikazati čitateljima što se tijekom povijesti zbivalo s nazivljem utemeljenim na *osobi* i na *licu*; kako je i zašto naziv *osoba* postupno nestajao iz hrvatskih jezičnih priručnika i je li tijekom 20. st. taj naziv u potpunosti napušten pa devedesetih godina vraćen u upotrebu kao hrvatska 'pretjeranica'. Nedvosmisleno se založivši za nazivlje utemeljeno na *osobi*, zaključila sam ovo:

"Uostalom, kako je [...] opisano i oprijmjereno, sve do 1969., a prema Simeonu, nazivi su *osoba*, *osobno* i *neosobno* u potpunosti prihvatljivi u gramatičkom značenju. A tomu je trideset godina, a ne cijelo stoljeće. Čak i činjenica da od 1969. pa do suvremenosti nema *osobe*, *osobnog* i *neosobnog* u jezikoslovnoj literaturi, ne govori toliko usuprot *osobi*, koliko znakovito ukazuje na razdoblje izrazite protuhrvatske politike; *osoba* je 'zagubljena' tek između dvaju izdanja Hrvatskoga pravopisa, između 1971. i 1994." (Ham, 1999.: 102).

Jezik koji čitatelj sada ima u rukama tri je godine mlađi od onoga u kojem se po prvi puta zalažem za *osobu* (a zalažem se još uvijek), u međuvremenu nije nestala kolebljivost oko upotrebe *osobe* i *lica*, ali ni polemika nije prestala. Istini za volju, osim ove koja se vodi između B. Tafre i mene, trenutačno nema druge. Oštra je polemika između S. Babića i I. Pranjkovića prestala (barem javna), svaki je jezikoslovac ostao uz svoje – I. Pranjković uz *lice*, a S. Babić uz *osobu*. Zanimljivim se radom javio i M. Peti (Jesu li *lične* zamjenice *osobne*? Suvremena lingvistika, 1998., str. 45.–46.), ali rad nije pisan u polemičnom tonu, nego je teorijske naravi i iz rada je razvidno da je M. Peti u pot-

punosti uz *lice*.

Prije tri godine napisala sam i ovo:

"I napokon, vrijeme će pred nama pokazati hoće li nazivlje utemeljeno na *osobi* biti prihvaćeno, kao što naše vrijeme pokazuje da nazivlje utemeljeno na *licu* više nije prihvatljivo." (Ham, 1999.: 103)

Vrijeme je pokazalo u prilog *osobi*: posljednje izdanje Babićeve i Težakove gramatike (2000.) ima samo *osobnu* zamjenicu i glagolsku *osobu*. (Objektivnosti radi napominjem da je u Gramatici nekoliko puta promaknulo glagolsko *lice*. Riječ je o pogrješci pri tiskanju, a ne o autorskoj volji); u 5. izdanju Hrvatskoga pravopisa (2000.) još uvijek je *osoba*; barem jedan udžbenik i vježbenica za 5. razred osnovne škole imaju *osobu*; Povijesni pregled, glasovi i oblici (1991.) ide u ponovljeno izdanje, a ondje će (prema riječima jednoga od autora) umjesto dosadašnjega *lica* biti *osoba*; uskoro iz tiska izlazi Školska gramatika hrvatskoga jezika u kojoj je i *osobna* zamjenica i glagolska *osoba*... I posljednje, ali najznačajnije: Rječnik hrvatskoga jezika (Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2000.). Najznačajnije – jer je riječ o rječniku općega leksika, a kada u rječnik općega leksika uđe *osoba* u značenju gramatičke kategorije, a *lice* ostane bez toga značenja, tada to rječitije govori u prilog *osobi* nego svi gramatički priručnici koje sam navela. U Rječniku se na str. 776. u natuknici *osoba* kaže ovako:

"**osoba** [...] **ling** gramatička kategorija osobnih i posvojnih zamjenica te glagola koja u jednini i množini izriče govoritelja, sugovoritelja i onoga – živoga ili neživoga – o kome govore govoritelj ili govoritelj i sugovoritelj; *prva osoba*, *druga osoba*, *treća osoba*..."

Vrijeme je pokazalo – *osoba* se sve više prihvaća, a *lice* sve više napušta. Ho-

će li put *osobi* biti zaustavljen – to više ne će ovisiti o pojedincima koji su *osobu* otpremili na put, nego o većini koja je spremna ili nije spremna prihvatiti *osobu* i njom zamijeniti *lice*.

Drugi sam puta pisala o *osobi* i *licu* prošle godine (Ham, 2001.) odgovarajući na kritiku B. Tafre (Taфра, 2000.). Kritika nije bila upućena samo mojemu mišljenju, nego mišljenjima svih zagovaratelja *osobe* – prema riječima same B. Tafre:

“[...] S. Ham [...] pridružujući se nekim hrvatskim jezikoslovcima koji se zalažu da taj naziv zamijeni dosadašnji naziv *lice*” (Taфра, 2000.: 95).

B. Taфра ne slaže se s upotrebom naziva *osoba* umjesto dosadašnjega *lica* i predlaže: “Budući da uz postojeće nazivlje ne treba izmišljati novo i budući da su obje riječi hrvatske, predlaže se da se zadrži naziv *lice* za glagolsku kategoriju te da se naziv *osoba* upotrebljava za semantičku kategoriju osobnosti.” (Taфра, 2000.: 97)

Pokušavajući obraniti utemeljenost ponajprije svojega mišljenja (pa onda i mišljenja svih hrvatskih jezikoslovaca koji se zalažu za *osobu*, ali govoreći isključivo u svoje ime), neke sam svoje argumente samo ponovila, a neke sam nove dodala. Sve sam skupa sažela u šest točaka, a na ovom mjestu najkraće moguće rečeno:

1) Suvremena je nazivoslovna paradigma utemeljena na *osobi* potpuna (*osoba*, *osobno*, *neosobno*, *neosobna preoblika*).

2) U hrvatskom se jeziku naziv *osoba* ne mora smatrati bohemizmom jer se potvrđuje i u najstarijim hrvatskim rječnicima (Mikalja, Belostenec, Jambrešić...).

3) Hrvatsko gramatičko nazivlje (*glagol*, *rod*, *sklanjati*, *sprezati*) u hrvatsku slovnici ne dolazi s Karadžićem i Daničićem, ali dolazi *lice* kojim se u završnici 19. st., pobjedom hrvatskih vukovaca, po-

kušava potisnuti hrvatska *osoba*.

4) Upotrebom *osobe* kao gramatičke kategorije jezik se ne izjednačuje s izvanjezičnom stvarnošću jer gramatička kategorija *osobe* nije isto što i izvanjezična *osoba*. *Osoba* i *lice* istoznačnice su u gramatičkom nazivlju, ali u različitim jezicima – ono što je *lice* u srpskom, to je *osoba* u hrvatskom.

5) U odnosu na jednočlanost ili dvočlanost (*osoba* ili *glagolska osoba*) naziv je *osoba* isti kao i naziv *lice* (*lice* ili *glagolsko lice*).

6) Uvođenje nazivlja utemeljenog na *osobi* nije izmišljanje novoga; *lice* u značenju *osobe* nije hrvatska riječ; ako se *osoba* upotrijebi i za naziv semantičke kategorije, do nesporazuma ne će doći jer se semantička *osoba* upotrebljava s atributima *muška* i *ženska*.

Treći puta pišem sada, a odgovaram B. Tafri na kritike koje je u svom posljednjem radu o pitanju *osobe* i *lica* (Taфра, 2001.) uputila meni osobno, ali i mojoj argumentaciji (koju sam naprijed sažela u točkama 1.–6.). B. Taфра smatra da nisam osporila njezine argumente o *licu* i *osobi* pa potom pojašnjava zašto ih nisam osporila, optužuje me što za iskrivljavanje njezinih argumenta i podmetanje riječi koje nije izrekla, što za miješanje krušaka i jabuka, što za nejasnoće u argumentaciji kojom se služim, što za nepoznavanje činjenica o kojima govorim. Smatram da moji argumenti i dalje stoje; da ne iskrivljujem tuđe argumente; da ne podmećem nikomu ono što nije rekao; da ne miješam kruške i jabuke. Što se jasnoće tiče, to je prosudba koju više donosi primatelj poruke, a manje pošiljatelj, a sa stajališta pošiljatelja – mislim da sam poruku poslala jednoznačno i jasno.

B. Taфра ustrajno pojašnjava da je riječ o dvjema kategorijama kojima trebaju

dva različita naziva. Semantičkoj bi kategoriji pripala *osoba*, a gramatičkoj bi ostalo *lice*. Kaže ovako:

“Osim toga, zar je potrebno dokazivati očito: ako postoji *muška osoba* i *ženska osoba*, onda je *osoba* nadređen pojam. Iako se u slavistici govori o kategoriji muške osobe [...], odlučila sam se za naziv *kategorija osobnosti* [podcrtala S. H.] jer je u skladu s ostalim imeničkim kategorijama... Ako se »druga strana« nikako ne može složiti da su potrebna oba naziva, i *lice* i *osoba*, neka jednostavno zamisli da se ta »nova« kategorija naziva *kategorija osobe* i neka tada pokuša razgraničiti te dvije kategorije.” (Tafra, 2001.: 145–146)

Naravno da postoji *osoba* kao nadređeni pojam *muškoj* i *ženskoj osobi*, samo je poteškoća drugdje – taj nadređeni pojam B. Tafra naziva *kategorija osobnosti* (a ne *osobe*), a podređen joj je pojam *muška osoba* (ne *osoba*, nego **muška osoba**). Osim toga, umjesto postojećih uobičajenih naziva: *kategorija muške osobe* (ne *osobe*, nego **muške osobe**), *kategorija živosti*, B. Tafra predlaže naziv *kategorija osobnosti* (a ne *osobe*). I sada mene poziva da zamislim “novu” kategoriju osobe (koju ionako zove *kategorijom osobnosti*) i razgraničim ju s kategorijom osobe u glagola. Nemam što razgraničavati jer “nova” je kategorija ionako *osobnost* (jer to tako predlaže B. Tafra), a ne *osoba*. Budući da je *glagolska osoba* stariji (vrlo stari) naziv, zašto onda B. Tafra nije to uzela u obzir kada je predložila da se *kategorija živosti*, *muške osobe* nazove drukčije? I u čem je spor? U semantici je *osobnost* (ako nije *živost*) i/ili *muška osoba*, a u gramatici je *glagolska osoba* – 1., 2. i 3. *osoba*. Semantika svoje osobe sigurno ne će bilježiti rednim brojevima, niti će gramatika svoje osobe obilježiti atributima *muška* ili *ženska*.

Prigovore o miješanju krušaka i jabuka uopće ne ću komentirati, a isto tako i napomenu: “potpuno je nejasno kako Ivan Ivić matični broj taj i taj, postaje činjenicom gramatike” (Tafra, 2001.: 146), jer Ivan Ivić postaje glagolska *osoba* na isti način na koji Jovan Jović postaje glagolsko *lice*; na isti način na koji Ivan Ivić postaje gl. os., Ivan Ivić postaje i imenica +živo, +ljudsko, +muško > Ajd. = Gjd.

Riječ je o tom da B. Tafra čitateljima sugerira kako moje razgraničenje semantičkoga i gramatičkoga značenja nije jasno i pita se što je na kraju gramatička, a što semantička osoba. Da je riječ tek o sugeriranju čitateljima, a ne o pravoj nejasnoći, razotkriva ona sama uvodeći novi argument u polemiku, a taj je terminologizacija *osobe* u kategoriju *lica*, ali ne u značenju u kojem ju terminologiziraju zagovaratelji *osobe*, nego:

“Latinska riječ *persona* [...] značila je prvotno obrazinu, glumačku masku, lik u kazalištu [...] terminologizirajući tu riječ, latinski su gramatičari više nego dobro razumjeli o čemu je riječ [...] Riječ je dakle o ulogama, o personi u njezinu izvornom značenju i semantičkom razvoju u gramatički naziv. »Oblici ličnih i prisvojnih zamenica i glagolski nastavci u stvari su formalna oznaka *uloge* koju referent (*signifite*) dotične reči obavlja u procesu komunikacije« (Klajna, 2000.: 91). Prema tomu s današnjega tumačenja te kategorije i u hrvatskom jeziku bolje odgovara naziv *lice*.” (Tafra, 2001.: 146–147)

S navodom se iz Klajna slažem, s dijelom da su glagolski nastavci formalna oznaka priopćajne uloge referenta. Uostalom, nisam li to već razjasnila u radu Može li *osoba* umjesto *lica* biti glagolska kategorija u kojem 1. osobu jednine prezenta definiram ovako:

pišem = +živo +ljudsko +govorno +na-

zočno, koje je subjekt

Nije li tu glagolski nastavak “u stvari formalna oznaka uloge koju referent dotične reči obavlja u procesu komunikacije”? Međutim, sa zaključkom se B. Tafre ne slažem nikako. Zašto bismo ostali pri nazivu *lice* i zašto bismo “o *personi* u njezinom izvornom značenju” govorili kao o *licu*? Ne govorimo li o *liku* kada govorimo “o *personi* u njezinom izvornom značenju” – “obrazina, maska, lik u kazalištu”?

B. Tafra mi zamjera i to što u potrazi za izvorima riječi *glagol*, *rod*, *sklanjati*, *sprezati* nisam pošla u 1814., u Karadžićevu Pismenicu serbskoga jezika u kojoj su sva četiri navedena naziva jer je

“Naziv *lice* došao iz istoga izvora i istim putem kao i nazivi *glagol*, *rod*, *sklanjati*, *sprezati* pa je jednako hrvatski kao i oni. Naime, ti su gramatički nazivi došli preko Vuka Karadžića i Đure Daničića, a izvor im je u crkvenoslavenskom.” (Tafra, 2001.: 147)

Ovdje je B. Tafra u pravu i ispričavam se što sam pogriješila. Trebala sam odmah u potragu za hrvatskim gramatičkim nazivljem poći u Pismenicu serbskoga jezika jer mi onda stvarno ne bi palo na pamet založiti se da umjesto *lica* imamo *osobu*. Onda mi ne bi palo na pamet ni to da imamo *hrvatski* jezik. Ipak mi je na pameti nekoliko pitanja: ako je *lice* hrvatski naziv kao i *glagol*, *rod*, *sklanjati*, *sprezati*, zašto onda slovničari samo umjesto naziva *lice* imaju *osobu*? I zašto su *glagol*, *rod*, *sklanjati*, *sprezati* došli u hrvatsku slovnicu iz Karadžića? Jer je njegova Pismenica bila prije Babukićeve Slovnice pa su se u Pismenici potvrdili prije? Baš primjer *lica* i *osobe* govori da su već početkom 19. st. slovničari jasno razlikovali srpsko od hrvatskoga i u skladu s tim gradili ne samo jezični sustav, nego i meta-jezik kojim su ga opisivali. A kada je

riječ o crkvenoslavenskim izvorima, primjerice i riječ *prost* iz tih je izvora, pa danas *prost čovjek* ima jedno značenje u srpskom, a drugo u hrvatskom – ispod istog su se izraza razvili i žive različiti sadržaji, zavisno o jeziku. Zbog toga se i *lice* u hrvatskom jeziku opire terminologizaciji u značenju bilo *osobe*, bilo “*persone* u njezinom izvornom značenju – obrazone, maske, lika u kazalištu”.

B. Tafra se čudi “tvrdnji da je *lice* tuđica”. Toj se tvrdnji i ja čudim i ne sjećam se da sam ju izrekla, osim u kontekstu *lice/osoba*, a sada i *lice/lik* u književnom djelu. U ostalim je značenjima *lice* hrvatsko (što jasno navodim u radu *Oso- ba, osobno, neosobno*).

I posljednje, ono zbog čega i posljednji put odgovaram B. Tafri – njezine kritike na moj račun, o *licu* moje *osobe*, naime, iz riječi se B. Tafre čita da posežem za lažima da bih izišla pobjednicom u polemici. Naravno da tako B. Tafra to nije rekla, ali kako shvatiti njezine riječi da već u polazištu iskrivljujem njena stajališta, ili da navodim riječi koje nije izrekla. Na toj je točki stručna i znanstvena polemika prestala, a započela je osobna; polemika s *licem osobe* – to je vrsta polemike u kojoj ne želim sudjelovati i zbog toga je ovo moje posljednje o *licu* i *osobi* u polemici s B. Tafrom.

B. Tafra me optužuje da iskrivljujem njezina stajališta jer ona izlaže tri glavna razloga za postojanje naziva *lice* i *osoba*, a ja pronalazim šest zamjeraka. Stajališta B. Tafre nisam iskrivila. Njezine sam prigovore (koje je složila u točkama od 1. do 3.) razložila u 6 točaka. Ništa nisam izmislila i dodala, svaki je njezin prigovor takav kakav jest. I svaka se od mojih 6 točaka može potvrditi u njezinim riječima. Mogla sam njezine prigovore razmotriti i u njezine 3 točke (umjesto u svojih 6), ali

bih time izgubila na jasnoći, pa bih i čitatelju uskratila jasnoću. A polemika je zbog čitatelja, B. Tafra i ja možemo oko *lica* i *osobe* polemizirati i privatno daleko od očiju javnosti.

B. Tafra kaže:

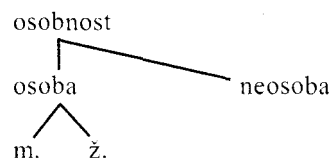
“Nigdje nisam napisala da je zamjena naziva *lice* nazivom *osoba* izmišljanje novoga nazivlja. [podcrtala S. H.] Sanda Ham dobro pozna moje istraživanje hrvatskih gramatika 19. stoljeća, u kojima se nalazi naziv *osoba*, pa me čudi što je tako nešto i pomislila.” (Tafra, 2001.: 145), a u radu koji je prethodio kaže ovako:

“Budući da uz postojeće nazivlje ne treba izmišljati novo [...] predlaže se da se zadrži naziv *lice* za glagolsku kategoriju [podcrtala S. H.] te da se naziv *osoba* upotrebljava za semantičku oznaku kategorije osobnosti.” (Tafra, 2000.: 97)

I ja se čudim što sam mogla pomisliti to što sam pomislila kada B. Tafra nigdje nije napisala da je zamjena naziva *lica osobom* izmišljanje novoga nazivlja. Kaže B. Tafra i ovo:

“Sanda Ham [...] pritom tvrdi da u svom radu nisam »ni jednom« »upotrijebila *osoba* bez oznake *muška, ženska*« Ne treba ponovo čitati cijeli rad, dovoljno je pogledati crtež pri kraju da se vidi da ta tvrdnja ne stoji” (Tafra, 2001.: 145).

Evo i crteža pri kraju rada na koji se B. Tafra poziva:

Ne vidim da je *osoba* upotrijebljena bez *muška, ženska*. Shematski je prikaz vizualno drugačiji od ulančanoga retka teksta, ali ipak piše *osoba muška* (*osoba m.*), *osoba ženska* (*osoba ž.*).

Toliko o iskrivljavaju stajališta, mom začudnom pomišljanju i netočnom navođenju riječi B. Tafre.

Sanda Ham

Literatura

1. Sanda Ham, 1999., *Osoba, osobno, neosobno*, Jezik, god. 46., br. 3., str. 94.–103.
2. Sanda Ham, 2001., Može li *osoba* umjesto *lica* biti glagolska kategorija?, Jezik, god. 48., br. 1., str. 19.–27.
3. Branka Tafra, 2000., *Lice i osoba*, Jezik, god. 47., br. 3., str. 95.–105.
4. Branka Tafra, 2001., *Lice osobe*, Jezik, god. 48., br. 4., str. 145.–147.

O NEUMSKOME SKUPU “JEZIK I DEMOKRATIZACIJA”

U prvom ovogodišnjem broju Jezika objavio sam prilog posvećen međunarodnomu znanstvenom skupu *Jezik i demokratizacija*, održanu 21. i 22. rujna 2001. u Neumu. U tome je prilogu otiskan moj hrvatski sažetak i cio referat¹ s toga skupa, uz uvodne, završne i druge komentare o samome skupu i o zborniku radova koji je pod naslovom *Jezik i demokratizacija* objavljen u Sarajevu koncem 2001. Obećao sam da ću se na cjelinu toga skupa i na radove objavljene u zborniku osvrnuti u sljedećem broju Jezika i sada izvršavam to obećanje.

1 Taj je prilog ocijenjen posebnim recenzijama: *Zajednički standard nije postojao* (Vjesnik, 19. ožujka 2002. – Hina) i *Zajedničkog standarda nikad nije bilo* (Večernji list, 20. ožujka 2002. – M. Jurišić).